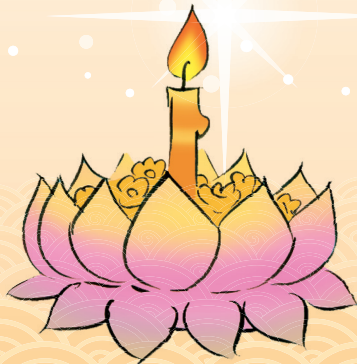

โดยกระทรวง

รักน้ำ
รักวัฒนธรรม

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม

ลอยกระทง

รักษ์น้ำ รักวัฒนธรรม

โดย

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรม

- ชื่อหนังสือ** : ลอยกระทง (ฉบับปรับปรุง)
- พิมพ์ครั้งที่ ๑** : ตุลาคม ๒๕๕๙
- พิมพ์ครั้งที่ ๒** : ตุลาคม ๒๕๖๐
- พิมพ์ครั้งที่ ๓** : ตุลาคม ๒๕๖๑
- ลำดับหนังสือ** : ๙/๒๕๖๑
- จำนวนพิมพ์** : ๑๖๐,๐๐๐ เล่ม
- ผู้จัดพิมพ์** : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม
กระทรวงวัฒนธรรม
- พิมพ์ที่** : สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก
ในพระบรมราชูปถัมภ์

คำนิยมของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

ประเทศไทยได้รักษาสืบทอดประเพณีลอยกระทงซึ่งเป็นประเพณีในฤดูน้ำหลาก มาแต่โบราณ ซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๒ พระจันทร์เต็มดวง แสงจันทร์ส่องสว่างไสว แม่น้ำใสสะอาด เป็นบรรยากาศ ที่สวยงาม เหมาะแก่การลอยกระทง เพื่อบูชาพระเกศ แก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อสักการะ รอยพระพุทธรบาทของพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงความสำนึกบุญคุณของพระแม่คงคาตามคติความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นโดยใช้ กระทงเป็นสื่อกลางในการอธิษฐาน จนกลายเป็นประเพณีที่สร้างภาพลักษณ์ของประเทศ เนื่องจากสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต และวัฒนธรรมไทยอันงดงาม ทั้งการแต่งกาย ศิลปกรรม การประดิษฐ์กระทง การประดับประดาไฟในยามค่ำคืน พิธีกรรม มหรสพ ศิลปะการแสดงพื้นถิ่น และการละเล่นรื่นเริง นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมการส่งเสริม คุณงามความดีและค่านิยมที่ดีแก่สมาชิกในสังคม เช่น การประกวดนางนพมาศ การประกวดประดิษฐ์กระทง และการร่วมแรงร่วมใจในการจัดงานในท้องถิ่นยิ่งใหญ่อ เพื่อรักษาประเพณีวัฒนธรรมไทยในท้องถิ่นให้มีชื่อเสียงในระดับประเทศ

กระทรวงวัฒนธรรม มีนโยบายที่จะส่งเสริมประเพณีลอยกระทงมรดกไทย อันทรงคุณค่า ของชุมชนที่จะสร้างรายได้ ชื่อเสียงและเอกลักษณ์ของชุมชน ตลอดจนเผยแพร่และสร้างความนิยมสู่ประเทศสมาชิกในอาเซียนและสังคมโลกต่อไป

กระผมจึงหวังว่า หนังสือ “ลอยกระทง รักษา รักษาวัฒนธรรม” เล่มนี้ จะทำให้ ผู้อ่านเข้าใจ ในประเพณีลอยกระทงของไทย และร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ มรดกไทยอันงดงาม สู่มรดกโลกสืบไป

(นายวีระ โรจน์พจนรัตน์)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

คำนิยมของปลัดกระทรวงวัฒนธรรม

ประเพณีลอยกระทง เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๕๔ สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี เทศกาล เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู คุ้มครอง และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรม ที่จับต้องไม่ได้

ปัจจุบันประเพณีลอยกระทงเป็นที่นิยมชื่นชอบของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งหลายพื้นที่ได้จัดงานลอยกระทงอย่างสวยงามและยิ่งใหญ่ ทำให้ประเพณีนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมากขึ้น กระทรวงวัฒนธรรม เห็นความสำคัญของประเพณีลอยกระทงที่มีต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และศาสนา ควรค่าแก่การสืบทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง จึงมอบหมายให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรมจัดพิมพ์หนังสือ “ลอยกระทง อนุรักษ์ รักษา รักรักรวม” เพื่อเผยแพร่สาระความรู้อันเกี่ยวเนื่องกับประเพณีลอยกระทง และสื่อถึงการช่วยกันรักษาน้ำ ซึ่งมีคุณค่าและคุณประโยชน์ต่อมนุษยชาติ ขณะเดียวกันได้ร่วมกันอนุรักษ์ประเพณีที่งดงาม จึงหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ความเข้าใจ และช่วยกันสืบสานประเพณีลอยกระทงให้ดำรงอยู่ต่อไป

(นายกฤษฎพงษ์ ศิริ)
ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม

คำนำ

ลอยกระทง เป็นประเพณีสำคัญที่สืบทอดมาแต่โบราณ ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ซึ่งอยู่ในช่วงน้ำหลาก มีที่มาจากพิธีกรรมเกี่ยวกับ “น้ำ” ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในชีวิตและวัฒนธรรมของคนไทย ถึงแม้จุดมุ่งหมายหรือความเชื่อในการลอยกระทง จะมีความแตกต่างกันแต่ความหมายที่เหมือนกันของประเพณีนี้คือ การแสดงออกถึง “ความกตัญญู” รู้จักสำนึกถึงคุณของน้ำ ซึ่งนับเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่ดั่งงามและทรงคุณค่าอย่างหนึ่งของไทย

ปัจจุบันการลอยกระทงได้ลดทอนความสำคัญของความหมาย คุณค่า สาระ แนวปฏิบัติ ของประเพณีลอยกระทงลง ดังนั้น กรมส่งเสริมวัฒนธรรม จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ “ลอยกระทง รักษ์น้ำ รักวัฒนธรรม” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ความหมาย คุณค่า สาระสำคัญ แนวทางปฏิบัติ และองค์ความรู้ประเพณีลอยกระทงของท้องถิ่นไทยทั้ง 4 ภาค นอกจากนี้ หนังสือ “ลอยกระทง รักษ์น้ำ รักวัฒนธรรม” ยังแนะนำขนบธรรมเนียมปฏิบัติที่ถูกต้องงดงามของประเพณีลอยกระทง เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อเผยแพร่คุณค่า สาระ และความสำคัญของประเพณีลอยกระทง รวมไปถึงการประพฤติปฏิบัติตามประเพณีที่ดั่งงามของไทยและเป็นการสร้างภาพลักษณ์ที่ดั่งงามทั้งในประเทศ และต่างประเทศ โดยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะได้รวบรวมแนวทางปฏิบัติและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับประเพณีลอยกระทง โดยที่หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และชุมชน สามารถนำไปใช้เป็นแบบอย่างที่ต้องการเหมาะสมได้ เพื่อให้ การ “ลอยกระทง” เป็นประเพณีแห่งการแสดงออกถึงการขอบคุณน้ำและการรื่นเริง ในคืนวันเพ็ญเดือน ๑๒ สืบต่อไป

(นายชาย นครชัย)

อธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

สารบัญ

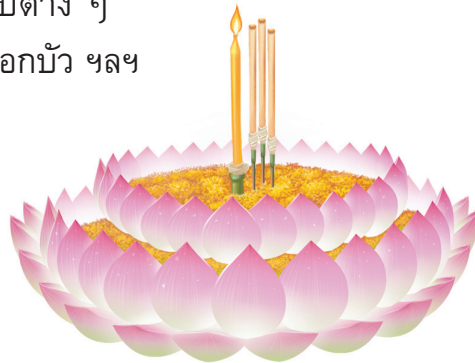
ประเพณีลอยกระทง.....	๘
ลอยกระทงมีมาแต่เมื่อไร ทำเพื่ออะไร.....	๙
วัตถุประสงค์ของการลอยกระทง.....	๑๓
ตำนานและนิทานเกี่ยวกับประเพณีลอยกระทง.....	๑๖
นางนพมาศคือใคร มาจากไหน มีตัวตนจริงหรือไม่ และทำไมกระทงจึงเป็นรูปดอกบัว.....	๒๒
คุณค่าของประเพณีลอยกระทง.....	๒๕
สาระของประเพณีลอยกระทง.....	๓๐
กิจกรรมที่พึงปฏิบัติ.....	๓๑
น้ำคือชีวิต.....	๓๔
บทสรุป.....	๓๕

ประเพณีลอยกระทง

ประเพณีลอยกระทง นับเป็นอีกประเพณีหนึ่งของไทยที่เป็นที่รู้จักกันดี ทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ ถือเป็นเทศกาลแห่งความรื่นเริงสนุกสนานที่มีคุณค่า สาระ และมีจุดมุ่งหมายที่หลากหลาย ซึ่งไม่เพียงแต่ประเทศไทยเท่านั้นที่มีประเพณีนี้ ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน อินเดีย ราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็มีการลอยกระทงคล้าย ๆ กับของไทยจะต่างกันเฉพาะเรื่องรายละเอียด พิธีกรรม และความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น แม้แต่ของไทย การลอยกระทงก็มาจากความเชื่อที่หลากหลายเช่นกัน

การลอยกระทง ที่ปฏิบัติกันอยู่ มักจะทำกันในคืนวันเพ็ญเดือน ๑๒ หรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ซึ่งเป็นวันพระจันทร์เต็มดวง และเป็นช่วงที่น้ำหลากเต็มตลิ่ง โดยจะมีการนำดอกไม้ รูป เทียน หรือสิ่งของใส่ลงในสิ่งประดิษฐ์รูปต่าง ๆ ที่ไม่จมน้ำ เช่น กระทง เรือ แพ ดอกบัว ฯลฯ แล้วนำไปลอยตามลำน้ำ โดยมีวัตถุประสงค์ และความเชื่อที่แตกต่างกันไป

ลอยกระทง

มีมาแต่เมื่อไร ทำเพื่ออะไร

จากเอกสารเผยแพร่ชื่อ “ลอยกระทง ขอมมาธรรมชาติ” ของ นายสุจิตต์ วงษ์เทศ ได้กล่าวไว้ว่า ลอยกระทง เป็นพิธีกรรมร่วมกันของผู้คนในชุมชนทั้งสุวรรณภูมิ หรือภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์ เพื่อขอขมาต่อธรรมชาติ อันมีดินและน้ำที่หล่อเลี้ยง ตลอดจนพืชและสัตว์ที่เกื้อกูลให้พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ มนุษย์จึงมีชีวิตเจริญเติบโตขึ้นได้แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอนว่าลอยกระทงเริ่มมีมาแต่เมื่อไร แต่พิธีกรรมเกี่ยวกับ “ผี” ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีอยู่กับผู้คนในชุมชนสุวรรณภูมิไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์จากอินเดีย

ผีสำคัญยุคแรก ๆ คือ ผีน้ำ และ ผีดิน ซึ่งต่อมาเรียกชื่อด้วยคำยกย่องว่า “แม่พระคงคา” กับ “แม่พระธรณี” มีคำพื้นเมืองนำหน้าว่า “แม่” ที่หมายถึง ผู้เป็นใหญ่

ผู้คนในสุวรรณภูมิรู้ว่าที่มีชีวิตอยู่ได้ก็เพราะ น้ำ และ ดิน เป็นสำคัญ และ น้ำ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะเป็นบ่อเกิดของสิ่งมีชีวิต ดังนั้น เมื่อคนเรามีชีวิตอยู่รอดได้ปีหนึ่ง จึงทำพิธีขอมาที่ได้ลวงล้ากำเกินโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น เหยียบย่ำ ถ่ายของเสีย

หรือทำสิ่งอื่นใดที่ไม่เหมาะสมเสียครั้งหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ทำพิธีบูชาพระคุณไปพร้อมกัน ด้วยการใช้วัสดุที่ลอยน้ำได้ใส่เครื่องเช่นไหว้ให้ลอยไปกับน้ำ อาทิ ต้นกล้วย กระบอกลำไย กล้วยมะพร้าว ฯลฯ

และช่วงเวลาที่เหมาะสมที่คนเราเรียนรู้จากประสบการณ์ธรรมชาติคือ สิ้นปีนักษัตรเก่า ขึ้นปีนักษัตรใหม่ ตามจันทรคติที่มีดวงจันทร์เป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นสิ่งที่มีความทำให้เกิดน้ำขึ้น น้ำลง ซึ่งวันสิ้นปีนักษัตรเก่า ก็คือ วันเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ กลางเดือน ๑๒ เพราะเป็นช่วงที่น้ำขึ้นสูงสุด

และเมื่อผ่านไปจากนั้นก็เริ่มขึ้น**ปีนักษัตรใหม่** เรียกเดือนอ้าย แปลว่าเดือนหนึ่ง ตามคำโบราณนับหนึ่ง สอง สาม ฯลฯ ว่า อ้าย ยี่ สาม เป็นต้น และเมื่อเทียบช่วงเวลากับปฏิทินตามสุริยคติที่มี ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางก็จะตกกราวเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ของทุกปี และหลังจากรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์จากอินเดียเมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ราชสำนักโบราณในสุวรรณภูมิก็ได้ปรับพิธีกรรม “ผี” เพื่อขอมมาน้ำและดินให้เข้ากับศาสนาที่รับเข้ามาใหม่ **ทำให้ ความหมายเดิมเปลี่ยนไป กลายเป็นการลอยกระทง เพื่อบูชา พระพุทธเจ้าและเทวดา** ซึ่งในส่วนนี้มีพยานหลักฐานเก่าสุด คือ รูปสลักพิธีกรรมทางน้ำ คล้ายลอยกระทงที่ปราสาทหินบายนใน นครธม ทำขึ้นราวหลัง พ.ศ. ๑๗๐๐ แต่สำหรับชุมชนชาวบ้านทั่วไป ก็ยังเข้าใจเหมือนเดิม คือ ขอมมาแม่พระคงคาและแม่พระธรณี ดั่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในเอกสารของลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศสที่บันทึก พิธีชาวบ้านในกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เอาไว้หลายตอน เช่น “ประชาชนพลเมืองจะแสดงความขอบคุณ แม่คงคาด้วยการตามประทีปโคมไฟขนาดใหญ่ (ในแม่น้ำ) อยู่หลายคืน... เราจะได้เห็นทั้งลำแม่น้ำเต็มไปด้วยดวงประทีปลอยน้ำ.....” เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการลอยกระทง

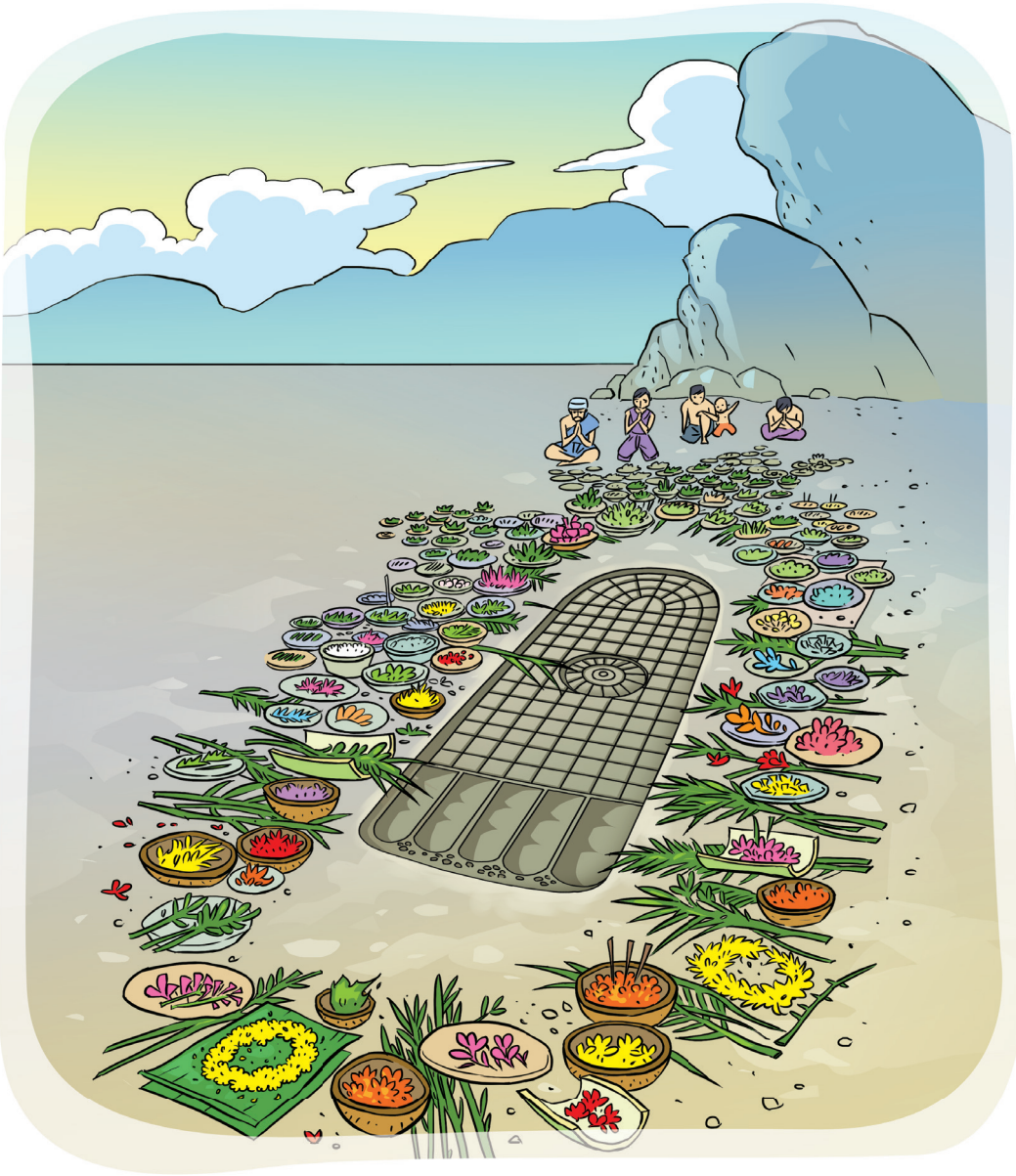
วัตถุประสงค์ของการลอยกระทงค่อนข้างมีความหลากหลาย ขึ้นกับประเพณี และความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

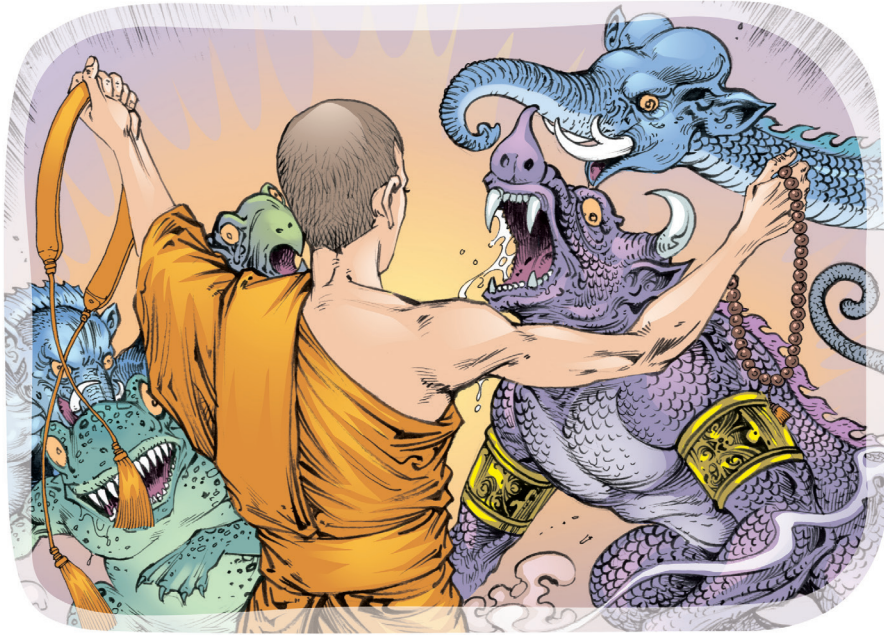
๑. เพื่อบูชาพระพุทธเจ้าในวันเสด็จกลับจากเทวโลก เมื่อครั้งเสด็จไป จำพรรษาอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงเทศนาอภิธรรมโปรดพุทธมารดา

๒. เพื่อบูชาพระเกตแก้วจุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่บรรจุ พระเกศาของพระพุทธเจ้า

๓. เพื่อบูชารอยพระพุทธบาท ที่ประทับรอยพระบาท ประดิษฐาน ไว้บนหาดทรายริมฝั่ง แม่น้ำนัมมทานที ในอินเดีย

๔. เพื่อบูชาพระอุปคุตเถระ ที่บำเพ็ญบริกรรมคาถาใน
ท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเลซึ่งตำนานเล่าว่าเป็นพระเถระที่มี
อิทธิฤทธิ์มาก สามารถปราบพญามารได้

๕. เพื่อบูชาท้าวพกาพรหมบนสวรรค์ชั้นพรหมโลก

๖. เพื่อแสดงความขอบคุณพระแม่คงคาซึ่งเป็นแหล่งน้ำ
ให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์ต่างๆ

๗. เพื่อขอขมาต่อพระแม่คงคาที่มนุษย์ได้ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไป

๘. เพื่อระลึกถึงพระคุณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

๙. เพื่อสะเดาะเคราะห์หรือลอยทุกข์โศกโรคภัยต่าง ๆ คล้าย
พิธีลอยบาปของพราหมณ์

๑๐. เพื่ออธิษฐานขอสิ่งที่ปรารถนา

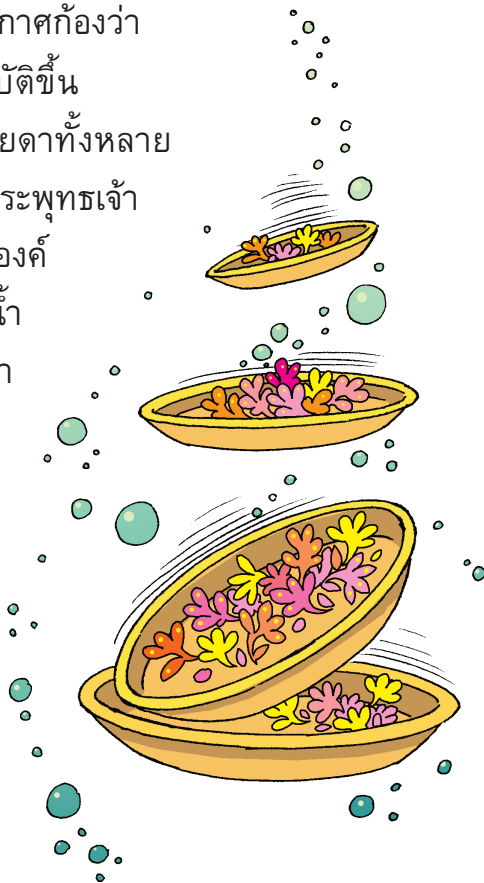
ตำนานและนิทาน เกี่ยวกับประเพณีลอยกระทง

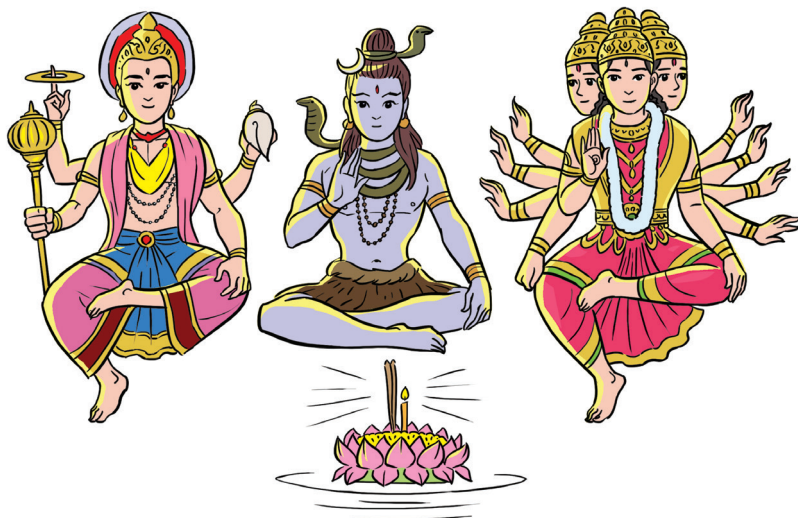
มีนิทานและตำนานที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยกระทง
หลายเรื่องดังจะขอยกตัวอย่าง ดังนี้

เรื่องแรก ว่ากันว่า การลอยกระทง มีต้นกำเนิดมาจาก
ศาสนาพุทธนั่นเอง กล่าวคือ ก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้เป็นสมเด็จ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ใต้ต้นโพธิ์ ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา
กาลวันหนึ่ง นางสุชาดาอุบาสิกาได้ให้สาวใช้ นำข้าวมธุปายาส
(ข้าวกวน/หุงด้วยน้ำผึ้งหรือน้ำอ้อย) ใส่ถาดทองไปถวาย

เมื่อพระองค์เสวยหมดแล้ว ก็ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าหาก
วันใดจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ก็ขอให้ถาดลอยทวนน้ำ ด้วยแรง
สัตยาธิษฐานและบุญญาภิหาร ถาดก็ลอยทวนน้ำไปจนถึงสะดือ
ทะเล แล้วก็จมไปถูกขนดหางพญานาคผู้รักษาบาดาล พญานาค
ตื่นขึ้น พอเห็นว่าเป็นอะไร ก็ประกาศก้องว่า
บัดนี้ได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้น
ในโลกอีกองค์แล้ว ครั้นแล้วเทพยดาทั้งหลาย
และพญานาคก็พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
และพญานาคก็ได้ขอให้พระพุทธองค์
ประทับรอยพระบาทไว้บนฝั่งแม่น้ำ
เนรัญชรา เพื่อพวกเขาจะได้ขึ้นมา
ถวายสักการะได้ พระองค์ก็ทรง
ทำตาม ส่วนสาวใช้ก็นำความ
ไปบอกนางสุชาดา ครั้นถึงวันนั้น
ของทุกปี นางสุชาดาก็จะนำ
เครื่องหอมและดอกไม้ใส่ถาด
ไปลอยน้ำเพื่อไปนมัสการรอย
พระพุทธรูปเป็นประจำเสมอมา
และต่อ ๆ มาก็ได้กลายเป็น
ประเพณีลอยกระทง
ตามที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน

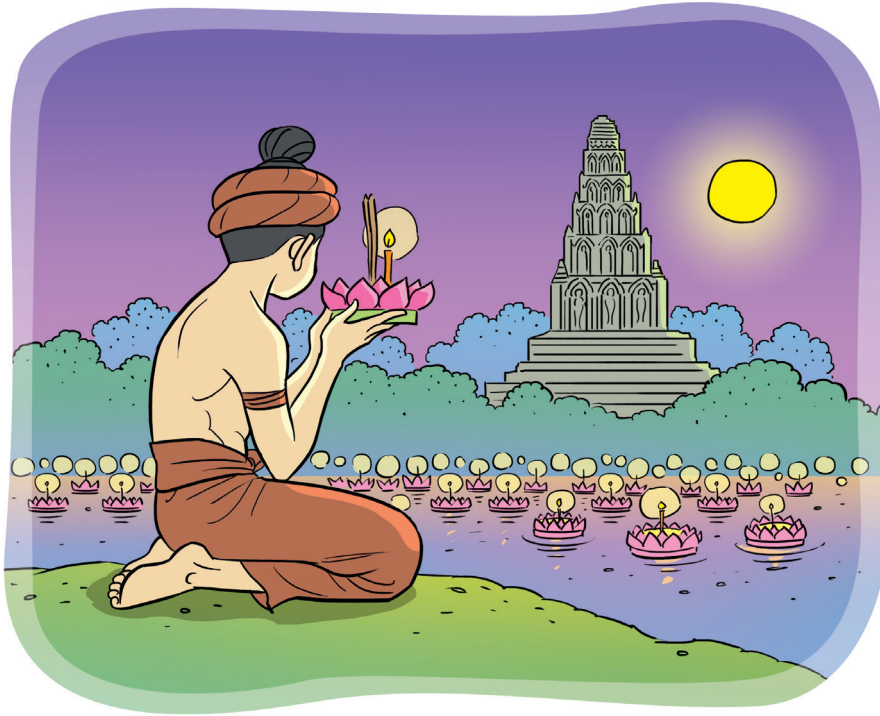

เรื่องที่สอง ตามตำราพราหมณ์ คณาจารย์กล่าวว่า พิธีลอยประทีป หรือตามประทีปนี้ แต่เดิมเป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์ ทำขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าทั้งสามคือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม คู่กับลอยกระทง ก่อนจะลอยก็ต้องมีการตามประทีปก่อน ซึ่งตามคัมภีร์โบราณอินเดียเรียกว่า “ทีปาวลี” โดยกำหนดทางโหราศาสตร์ว่าเมื่อพระอาทิตย์ถึงราศีพิจิก และพระจันทร์อยู่ราศีพฤษภเมื่อใด เมื่อนั้นเป็นเวลาตามประทีป และเมื่อบูชาไว้ครบกำหนดวันแล้ว ก็เอาโคมไฟนั้นไปลอยน้ำ ต่อมาชาวพุทธเห็นเป็นเรื่องดี จึงแปลงเป็นการบูชารอยพระพุทธรูปและการรับเสด็จพระพุทธเจ้า โดยมักถือเอาเดือน ๑๒ หรือเดือนยี่เป็งเป็นเกณฑ์ (ยี่เป็ง คือเดือนสอง ตามการนับทางล้านนา ที่นับเดือนทางจันทรคติ เร็วกว่าภาคกลาง ๒ เดือน)

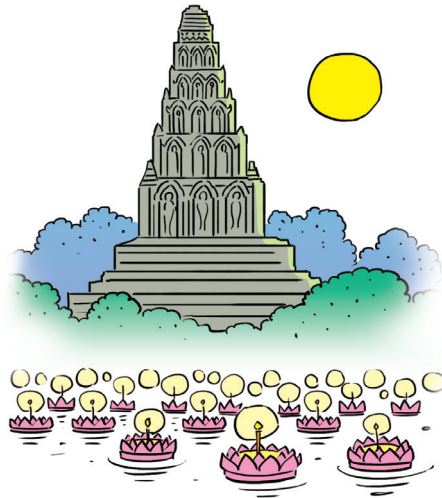
เรื่องที่สาม เป็นเรื่องของพม่า เล่าว่า ครั้งหนึ่งในสมัยพระเจ้า
อโศกมหาราช ทรงมีพระประสงค์จะสร้างเจดีย์ให้ครบ ๘๔,๐๐๐ องค์
แต่ถูกพระยามารคอยขัดขวาง พระองค์จึงไปขอให้พระอรหันต์
องค์หนึ่ง คือ พระอุปัคตช่วยเหลือ พระอุปัคตจึงไปขอร้องพญานาค
เมืองบาดาลให้ช่วย พญานาครับปากและปราบพระยามารจนสำเร็จ
พระเจ้าอโศกมหาราชจึงสร้างเจดีย์ได้สำเร็จสมพระประสงค์ ตั้งแต่นั้นมา
เมื่อถึงวันเพ็ญ เดือน ๑๒ คนทั้งหลายก็จะทำพิธีลอยกระทง
เพื่อบูชาคุณพญานาค เรื่องนี้ บางแห่งก็ว่า พญานาคก็คือ
พระอุปัคตที่อยู่ที่สะดือทะเล และมีอิทธิฤทธิ์มาก จึงปราบมารได้
และพระอุปัคตนี้เป็นที่นับถือของชาวพม่าและชาวไทยมาก

เรื่องที่สี่ เกิดจากความเชื่อแต่ครั้งโบราณในล้านนา ว่าเกิดอหิวาต์ระบาดที่อาณาจักรสุโขทัย ทำให้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก พวกที่ไม่ตายจึงอพยพไปอยู่เมืองสะเทิมและหงสาวดีเป็นเวลา ๖ ปี บางคนก็มีครอบครัวอยู่ที่นั่น ครั้นเมื่ออหิวาต์ได้สงบลงแล้ว บางส่วนจึงอพยพกลับ และเมื่อถึงวันครบรอบที่ได้อพยพไป ก็ได้จัดรูปเทียนสักการะพร้อมเครื่องอุปโภคบริโภคดังกล่าวใส่สะเปา (อ่านว่า “สะ-เปา หมายถึง สำเภหรือกระทง) ล่องตามลำน้ำ เพื่อระลึกถึงญาติที่มีอยู่ในเมืองหงสาวดี ซึ่งการลอยกระทงดังกล่าว

จะทำในวันยี่เป็ง คือ เพ็ญเดือน ๑๒ เรียกกันว่า การลอยโคมด แต่มีได้ทำทั่วไปในล้านนา ส่วนใหญ่เทศกาลยี่เป็งนี้ ชาวล้านนา จะมีพิธีตั้งธัมม์หลวง หรือการเทศน์คัมภีร์ขนาดยาวอย่างเทศน์มหาชาติและมีการจุดประทีปโคมไฟอย่างกว้างขวางมากกว่า (การลอยกระทง ที่ทางโบราณล้านนาเรียกว่า ลอยโคมด นี้ คำว่า “โคมด” อ่านว่า ชะ-โหมด เป็นชื่อผีป่า ชอบออกหากินกลางคืน และมีไฟพะเนียงเห็นเป็นระยະ ๆ คล้ายผีกระสือ ดังนั้น จึงเรียกเอาตามลักษณะกระทงที่จุดเทียนลอยในน้ำ เห็นเงาสะท้อนับ ๆ แวม ๆ คล้ายผีโคมดว่า ลอยโคมด ดังกล่าว)

นางนพมาศ

คือใคร มาจากไหน มีตัวตนจริงหรือไม่
และทำไมกระทงจึงเป็นรูปดอกบัว

.....

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่บ้านเมือง
มั่นคง การศึกสงครามลดลงเกือบหมด การค้าก็มั่งคั่งขึ้น โดยเฉพาะ
กับจีน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ฟื้นฟู
ประเพณีพิธีกรรมสำคัญเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของราชอาณาจักร
และด้วยความจำเป็นในด้านอื่น ๆ อีก จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์
หนังสือ ตำราทำวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศ ขึ้นมา โดย
สมมุติให้ฉากของเรื่องเกิดขึ้นในยุคพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ซึ่งตำรา
ดังกล่าวได้พูดถึงนางนพมาศว่าเป็นพระสนมเอกของพระร่วง ที่ได้
คิดประดิษฐ์กระทงใบตองเป็นรูปดอกบัวกมุทขึ้น ด้วยเห็นว่าเป็น
ดอกบัวพิเศษที่บ้านในเวลากลางคืนเพียงปีละครั้ง สมควรทำเป็น
กระทงแต่งประทีป ลอยไปถวายสักการะรอยพระพุทธรูป ซึ่งเมื่อ
พระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นก็รับสั่งถามถึงความหมาย นางก็ได้
ทูลอธิบายจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระองค์จึงมีพระราชดำรัสว่า
“แต่นี้สืบไปเบื้องหน้าโดยลำดับ กษัตริย์ในสยามประเทศ
ถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์ วันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้ทำโคมลอยเป็น
รูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธรูปนันทนที ทรายเท่า
กัลปาวสาน” ด้วยเหตุนี้ จึงเกิด กระทง ทำด้วยใบตองแทน
วัสดุอื่น ๆ แล้วนิยมใช้ลอยกระทงมาแต่คราวนั้นตราบจนทุกวันนี้
รวมถึงการทำกระทงเป็นรูปดอกบัว ซึ่งตำราทำวศรีจุฬาลักษณ์
หรือนางนพมาศนี้ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเชื่อว่าเป็น
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจากสำนวนโวหารมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังมีข้อความหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่าแต่งสมัยกรุงสุโขทัยไม่ได้ เช่น การอ้างถึงอเมริกัน ปืนใหญ่ เป็นต้น ดังนั้น นางนพมาศจึงเป็นเพียง “นางในวรรณคดี” มิได้มีตัวตนอยู่จริง

นอกจากนี้ ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยและเอกสารร่วมสมัยก็ไม่มีปรากฏชื่อ “ลอยกระทง” แม้แต่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงก็มีแต่ชื่อ “เผาเทียน เล่นไฟ” ที่มีความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่าการทำบุญไหว้พระ โดยไม่มีคำว่า “ลอยกระทง” อยู่ในศิลาจารึกนี้เลย ส่วนเอกสารและวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาสมัยแรก ๆ ก็มีแต่ชื่อ ชักโคม ลอยโคม แขนงโคม และลดชุดลอยโคมลงน้ำ ในพิธีพราหมณ์ของราชสำนักเท่านั้น และแม้แต่ในสมัยกรุงธนบุรีก็ไม่มีชื่อนี้ จนถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีปรากฏชัดเจนในพระราชพงศาวดารแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเรื่องนางนพมาศ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ ซึ่งก็หมายความว่า คำว่า “ลอยกระทง” เพิ่งปรากฏในต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

คุณค่าของประเพณีลอยกระทง

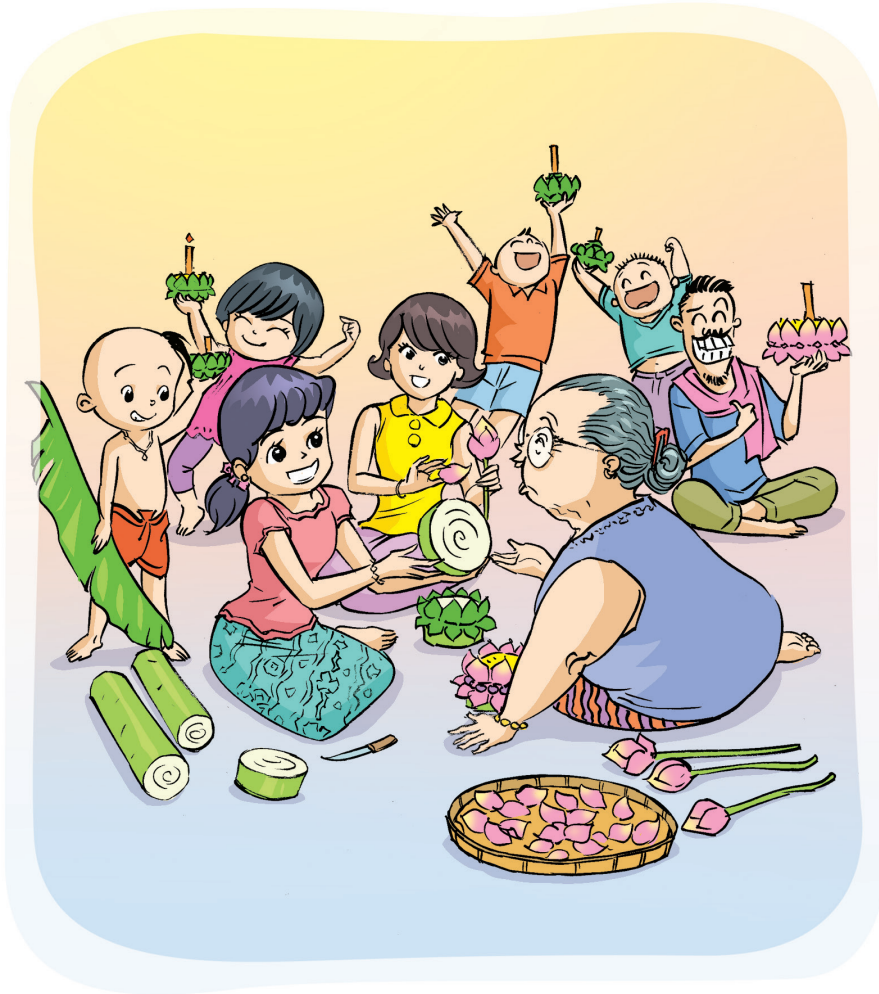
การที่ประเพณีลอยกระทงยังคงมีความสำคัญและดำรงต่อเนื่องมาถึงทุกวันนี้ และได้กลายเป็นเอกลักษณ์อีกอย่างหนึ่งของไทยไปแล้วนั้น เชื่อว่าคงเป็นเพราะประเพณีลอยกระทงยังมีคุณค่าที่เป็นประโยชน์ต่อครอบครัวชุมชน สังคมและศาสนา กล่าวคือ

คุณค่าต่อครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสทำกิจกรรมด้วยกัน เช่น ร่วมกันประดิษฐ์กระทงไปลอย อีกทั้งได้แสดงความกตัญญูทวดเวที่ต่อน้ำที่ให้คุณประโยชน์แก่เราในด้านต่าง ๆ หรือบางท้องถิ่นก็เป็นการแสดงความระลึกถึงบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ

คุณค่าต่อชุมชน ทำให้เกิดความรัก ความสมัครสมาน
สามัคคีในชุมชน เช่น ช่วยกันประดิษฐ์กระทงไปประกวด อันเป็น
การช่วยส่งเสริมการช่างฝีมือท้องถิ่นทางอ้อม หรือทำให้ได้มีโอกาส
พบปะสังสรรค์ และสนุกสนานร่วมกัน

คุณค่าต่อศาสนา ได้ช่วยกันทำนุบำรุงศาสนา เช่น ทางภาคเหนือ ที่มีการทำบุญให้ทาน การถือศีลที่วัด หรือการลอยกระทง เพื่อบูชารอยพระพุทธรูปที่นำมาซึ่งการน้อมรำลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

คุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม
ได้ตระหนักถึงความสำคัญของแม่น้ำลำคลองที่ได้ใช้สอย และ
อำนวยความสะดวกต่อเราทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาจจะช่วยกัน
ขุดลอกคูคลองให้สะอาด ไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไป

สาระของประเพณีลอยกระทง

กัตัญญรัฐคุณ : ความหมายที่ดั่งงามของประเพณีลอยกระทง

ความกัตัญญเป็นค่านิยมสำคัญที่คนไทยทุกกลุ่มยึดถือ คนไทยโบราณ เชื่อว่าการลอยกระทงเป็นการขอขมาน้ำหรือแม่คงคา ซึ่งหล่อเลี้ยงชีวิตและอำนวยประโยชน์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นน้ำ สำหรับอุปโภค บริโภค หรือน้ำที่หล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ด้วยความสำนึกในบุญคุณของน้ำจึงได้กำหนดวันเพื่อแสดงความกัตัญญขึ้นปีละครั้ง

นอกจากนี้คนไทยบางกลุ่มยังมีความเชื่อที่ต่างกันออกไป เช่น เชื่อว่าการลอยกระทง เป็นการแสดงความกัตัญญต่อพระพุทธเจ้า บางกลุ่มเชื่อว่าเป็นการลอยเพื่อบูชาบรรพบุรุษ แต่ไม่ว่าแต่ละกลุ่มจะมีความเชื่อเช่นไร ความหมายรวมของประเพณีนี้ก็คือ ความกัตัญญ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เป็นคุณลักษณะเฉพาะของคนไทยโดยแท้

กิจกรรมที่พึงปฏิบัติ

๑. ร่วมกันทำความสะอาดแม่น้ำ ลำคลอง
ทั้งก่อนและหลังงานลอยกระทงเพื่ออนุรักษ์แม่น้ำ
ให้ใสสะอาดเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๒. สร้างกุศล
ด้วยการทำบุญ
ทำทาน หรือ
ปฏิบัติธรรม
ตามสมควร

๓. ประดิษฐ์กระทง
ด้วยวัสดุในท้องถิ่น
หรือวัสดุที่ไม่ทำลาย
สิ่งแวดล้อม

๔. จัดกิจกรรม การละเล่น หรือการแสดง
ตามประเพณีท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนรุ่นหลังได้เรียนรู้
และภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตน

๕. ไม่ควรเล่นพลุ ดอกไม้เพลิง
หรือวัสดุที่จะก่อให้เกิดอันตราย
ในที่สาธารณะหรือชุมชน

๖. ไม่เมาสุราอาละวาด
หรือทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น
โดยเฉพาะเมาไม่ขับ

น้ำคือชีวิต : อีกหนึ่งคุณค่าของ ประเพณีลอยกระทงที่ควรสืบสาน

ไม่ว่าประเพณีลอยกระทงจะมีประวัติที่มายาวนานอย่างไร มีการแตกแขนงทางความคิดออกไปอย่างไร แต่สิ่งสำคัญที่สุดของประเพณีนี้ก็คือ “น้ำ” เรายังคงจะต้องใช้น้ำในการประกอบพิธีดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นน้ำในแม่น้ำ คู คลอง หรือ สระน้ำในโรงแรม ในสวนสาธารณะต่างมีความสำคัญทั้งสิ้น เพราะมนุษย์และสัตว์ล้วนต้องใช้น้ำในชีวิตประจำวันไม่สามารถขาดได้ น้ำจึงคือชีวิต ดังที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานพระราชดำรัสไว้เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๒๙ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ว่า “...หลักสำคัญว่าต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูก เพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้า ไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้...”

เราจึงควรร่วมมือร่วมใจกันรณรงค์รักษาความสะอาดของแม่น้ำ ลำคลอง แหล่งน้ำในชุมชน ตลอดจนแหล่งน้ำตามธรรมชาติทั่วๆ ไป เป็นการแต่งตัวให้แม่น้ำ และแต่งตัวให้ชุมชนด้วยความรักและความกตัญญู เพื่อต้อนรับเทศกาล “ลอยกระทง” เทศกาลแห่งความรื่นเริงในคืนวันจันทร์งามที่สุดในรอบปี ซึ่งจะทำให้ประเพณีลอยกระทงยังคงไว้ซึ่งสาระคุณค่าและงดงามควรแก่การสืบสานต่อไป

บทสรุป

ด้วยประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนานของประเพณีลอยกระทงย่อมเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าประเพณีนี้มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวไทยมาตั้งแต่อดีตจวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ทุกวันเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ อันเป็นช่วงเวลาที่พระจันทร์เต็มดวงทอแสงนวลอยู่เหนือลำน้ำ และขณะเดียวกัน ณ ริมฝั่งน้ำเราจะได้เห็นภาพของประชาชนต่างพากันตั้งจิตอธิษฐานเพื่อขอสิ่งที่มุ่งหวัง และขอขมาแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตมาตลอดทั้งปีไปกับกระทงที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยความงดงาม เมื่อแสงเทียนจากกระทงนับร้อยนับพันใบลอยกระทบบิวน้ำเหมือนจะแข่งความสว่างไสวกับแสงจันทร์วันเพ็ญ ได้ทำให้ความสวยงามของค่ำคืนแห่งประเพณีลอยกระทงเป็นที่โจษจันไปทั่วโลก และดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาร่วมชื่นชมและสัมผัสกับวัฒนธรรมประเพณีอันงดงามของไทย เราคนไทยจึงมิได้เป็นเพียงผู้ต้อนรับนักท่องเที่ยวแต่หากคือผู้ที่จะธำรงรักษาสาระคุณค่าที่แท้จริงของประเพณีลอยกระทง ประเพณีที่แสดงถึงความกตัญญูต่อสายน้ำให้คงอยู่สืบไป

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

นายชาย นครชัย

นายประดิษฐ์ โปชัย

นายสมเกียรติ พันธธรรม

นางสาวอัจฉราพร พงษ์ฉวี

นางอรุณี คงเสรี

อธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

รองอธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

รองอธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ผู้อำนวยการสถาบันวัฒนธรรมศึกษา

ที่ปรึกษาโครงการ

คณะทำงาน

นางสาวปราณิสยา เตียวพิพิธพร

นางสลักจิตร์ ศรีชัย

นายบุญญภัค ถายา

นางสาวอัญญาณัฐ ภูกระทาน

นางสาวพินท์ปภา พันธุ์พรหม

นางสาวรัฐพร พวงบุปผา

นายวนพล หล่อมณีสุวรรณ

นางสาวนภัศวรธณ์ มณฑา

นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ

นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ

นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ

นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ

นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ

นักวิชาการวัฒนธรรม

นักวิชาการวัฒนธรรม

นักวิชาการวัฒนธรรม

ภาพประกอบ

นายโอม รัชเวทย์

นายสละ นาคบำรุง

นายมนัส หัสดำ

ขอขอบคุณ

กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการกรม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (สนับสนุนภาพ)

ผู้สนับสนุนข้อมูลทุกท่าน